

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W GDAŃSKU

POMORANIA ANTIQUA

T. XXIX

Gdańsk 2020

Redaktor
dr hab. prof. UŁ Tadeusz Grabarczyk

Komitety Redakcyjne
Ewa Trawicka, prof. dr Romuald Schild, prof. dr Błażej Śliwiński,
prof. dr hab. Witold Świętosławski, prof. dr hab. Maciej Kaczmarek

Recenzenci
prof. dr hab. Wojciech Chudziak, dr hab. Jacek Górski, dr hab. prof. UŁ Tadeusz Grabarczyk,
dr hab. prof. UMK Małgorzata Grupa, dr hab. prof. IAE PAN Andrzej Stanisław Janowski,
prof. dr hab. Andrzej Piotr Kowalski, dr hab. prof. UAM Maciej Kaczmarek,
dr hab. prof. UMCS Elżbieta Kłosińska, dr hab. prof. UG Mirosław Kruk,
dr hab. prof. IAE PAN Maria Teresa Lityńska-Zajac, dr hab. prof. UG Henryk Machajewski,
dr hab. prof. UŁ Marek Olędzki, prof. dr hab. Beata Możejko, prof. dr hab. Borys Paszkiewicz,
dr hab. prof. UG Waldemar Ossowski, dr hab. Henryk Paner, dr hab. prof. UŁ Janusz Pietrzak,
dr hab. Jerzy Sikora, Paweł Stencel, dr hab. prof. UŁ Piotr Strzyż, prof. dr hab. Stanisław Suchodolski,
dr hab. prof. UMK Grażyna Sulkowska-Tuszyńska, prof. dr hab. Witold Świętosławski,
dr hab. prof. UMK Marcin Wiewióra, dr hab. prof. UR Marcin Wołoszyn

Sekretarz Redakcji
Beata Ceynowa

Korekta polska
Elżbieta Pękała

Korekta angielska
Tomasz Borkowski

Skład komputerowy
Joanna Ossowska

Projekt graficzny okładki
Elżbieta Erzepki i Bogdan J. Kowalewski wg projektu Wojciecha Jakubowskiego

Adres Redakcji
Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
ul. Mariacka 25/26, 80-833 Gdańsk
www.archeologia.pl, e-mail: sekretariat@archeologia.pl
tel. 58 322 21 00, fax 58 322 21 11

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU
WOJEWÓDZTWA
POMORSKIEGO

© Copyright Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
2020 Gdańsk, Poland
Nakład 200 egz.

PL ISSN 0556-0691

SPIS TREŚCI

S T U D I A I M A T E R I A Ł Y

BOGUSŁAWA TOMCZYK

- Zabytek a światopogląd na przykładzie interpretacji urny twarzowej
z Grabowa Bobowskiego 7

JAKUB WOJTECKI

- Przedstawienia jeźdźców i wojowników na urnach kultury pomorskiej
jako świadectwo igrzysk pogrzebowych – próba interpretacji wybranych
scen narracyjnych 25

JACEK GACKOWSKI, ALDONA GARBACZ-KLEMPKA

- Wędzidło z Browiny, pow. toruński. Kolejny na ziemiach polskich ślad
wschodniego oporządzenia jeździeckiego z wczesnej epoki żelaza 39

ANDRZEJ P. KOWALSKI

- Antropologia pierwotnej kultury Gotów. Nazwy pojemników i naczyń 57

JACEK BOJARSKI

- Przedmioty kultu religijnego jako składnik wyposażenia zmarłych
na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych
w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej 73

SŁAWOMIR WADYL

- Odkryte i utracone. Nieznane cmentarzysko wczesnośredniowieczne
z miejscowości Ciepłe, pow. tczewski 109

KAROLINA MACIEJEWSKA, IWONA MIŚKOWICZ,
KATARZYNA PIŃSKA, JOANNA ŚWIĘTA-MUSZNICKA,
MONIKA BADURA

- Przekształcenia lokalnego środowiska przyrodniczego i użytkowanie roślin
w późnośredniowiecznym Pucku 127

PAWEŁ SZCZEPANIK

- Treść przedstawień figuratywnych na kamieniu z Leźna 155

MARCIN WEINKAUF

- Ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa na dawnej wyspie jeziornej
w Bienicach, gm. Dobra, stanowisko 17 181

BOGUSZ WASIK

- Zamek w Sztumie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych
z 2019 roku 195

M E T O D Y K A B A D A Ń

SEWERYN PAUCH

Próba ustalenia genezy śladów dołkowych przy użyciu metody
eksperymentalnej 223

KRZYSZTOF JARZĘCKI, DAWID GRUPA

Szelągi miejskie w Prusach Królewskich w latach 1658–1766
w świetle badań archeologicznych kościoła pw. św. Mikołaja w Gniewie 245

PAWEŁ MILEJSKI

Monety z badań zamku w Człuchowie w latach 2010–2013 267

KATARZYNA ZDEB, MAGDALENA ŻUREK, JACEK ADAMIEC

Wyprzedzające badania georadarowe obiektów architektonicznych
na przykładzie zamku w Przezmarku (gm. Stary Dzierzgoń, pow. sztumski,
woj. pomorskie) 279

TOMASZ BEDNARZ

Badania archeologiczne XVII-wiecznego wraka F53.26 z zastosowaniem
fotogrametrycznej dokumentacji 3D 293

ARTUR GINTER

Teatr Wilhelma w Gdańsku 319

KAROLINA BLUSIEWICZ

Zabytki skórzane z Gniewu – nowe dane z analizy źródeł archeologicznych .. 337

M U Z E A L N I C T W O

BEATA BIELIŃSKA-MAJEWSKA

Dział archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu – wybrane zagadnienia
z zakresu upowszechniania dziedzictwa archeologicznego regionu 357

H I S T O R I A A R C H E O L O G I I

DANUTA KRÓL, DOROTA AURIGA-SEYDA, MAREK SEYDA

Jan Żurek – człowiek, archeolog, nauczyciel.
W 65-lecie wydania pracy Jana Żurka „Osada z młodszej epoki kamiennej
w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska” 381

Z Ż A Ł O B N E J K A R T Y

Bogusława Wawrzykowska (1942–2012) 411

Maciej Aleksander Trzeciński (1949–2019) – badacz Borów Tucholskich 417

BEATA BIELIŃSKA-MAJEWSKA

DZIAŁ ARCHEOLOGII MUZEUM OKRĘGOWEGO W TORUNIU – WYBRANE ZAGADNIENIA Z ZAKRESU UPOWSZECHNIANIA DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO REGIONU

Słowa kluczowe: Toruń, zbiory archeologiczne, historia Działu Archeologii, muzeum, dziedzictwo archeologiczne

Zainteresowanie przeszłością było i jest motorem napędzającym dążenia do poznania tego, co mogło wydarzyć się tysiące lat temu. Na przestrzeni lat zmieniało się nie tylko podejście do samych zabytków archeologicznych, ale również metodyka prowadzenia badań naukowych oraz forma upowszechniania wiedzy archeologicznej. Badania wykopaliskowe, przypadkowe odkrycia oraz dary osób prywatnych tworzą określone kolekcje archeologiczne. Kolekcje te są inspiracją do opracowań naukowych zbiorów i określonych zagadnień tematycznych, które pozwalają na propagowanie dziedzictwa archeologicznego¹.

W związku z tym, iż historia toruńskich zbiorów archeologicznych oraz początki tworzenia kolekcji muzealnej zostały już szczegółowo omówione w katalogach związanych z wystawami zorganizowanymi z okazji 140-lecia toruńskich archeologicznych zbiorów muzealnych (Uziembło, Wawrzykowska 2002) oraz z okazji Jubileuszu 150-lecia Muzeum Okręgowego w Toruniu (Ziemlewska 2011; Uziembło, Wawrzykowska 2011), w artykule opisano wybrane informacje o aktywności naukowo-badawczej, popularno-naukowej i wystawienniczej, jakie prowadzono w latach 1948–2018, na przykładzie działalności jednego z najstarszych działów w strukturach Muzeum Okręgowego w Toruniu – Działu Archeologii.

¹ Informacje zawarte w niniejszym artykule autorka przedstawiła podczas III Dorocznej Konferencji Naukowej Muzealników Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu (16 listopada 2018 roku), pod tym samym tytułem.

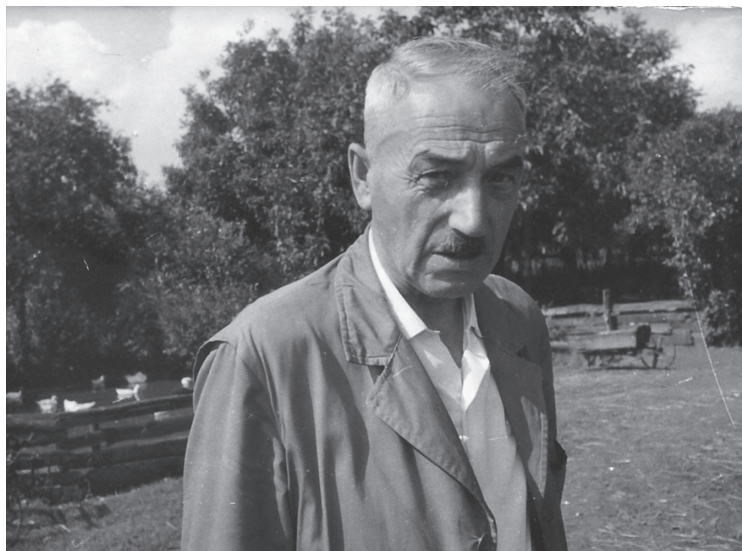
Początki gromadzenia i upowszechniania zbiorów archeologicznych sięgają 2. połowy XIX wieku i związane są z działającymi wówczas w Toruniu towarzystwami naukowymi: niemieckim *Coppernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst* (Niedzielska 1993, s. 74–98) i *Städtisches Museum* (Muzeum Miejskie) oraz polskim Towarzystwem Naukowym w Toruniu i jego Muzeum (Ziemlewska 2011). Znane są również informacje o zabytkach (urnach) znalezionych koło Torunia i przechowywanych w Bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Toruniu (Wawrzykowska 2002). Działalność naukowo-badawcza archeologów związanych z Muzeum w Toruniu (choć jej początki wiążą się z działalnością ww. towarzystw naukowych) sięga okresu dwudziestolecia międzywojennego. W tym czasie w działającej wówczas instytucji wydzielono Dział Prehistoryczny², którego kustoszem w 1931 roku został dr Tadeusz Waga, a w 1933 roku Jacek Delekt (Kuszeński 1962; Uziembło, Wawrzykowska 2002; Bokiniec, Kucharski 2007). W 1948 roku formalnie utworzono Dział Archeologii w strukturach ówczesnego Muzeum Miejskiego, od 1965 roku Muzeum Okręgowego w Toruniu (Uziembło, Wawrzykowska 2002). Można dodać, że od lat 60. XX wieku do końca lat 90. XX wieku występowała nazwa Oddział Archeologii, a od końca lat 90. XX wieku ponownie – Dział Archeologii (Uziembło, Wawrzykowska 2011). Od momentu powstania działu pracownicy starają się w różnorodny sposób upowszechniać dziedzictwo archeologiczne. Poza aktywnością naukowo-badawczą, są to projekty wystawiennicze, jak również warsztaty, prelekcje i spotkania, podczas których przybliża się – przeszłość, a zwłaszcza najstarsze dzieje Torunia i jego okolic.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA

Działalność naukowo-badawcza pracowników Działu Archeologii była i jest pierwszym etapem do realizacji wszelkich form popularyzacji dziedzictwa kulturowego. To właśnie badania archeologiczne, ich wyniki oraz opracowania naukowe zbiorów są podstawą do przygotowania nowych wystaw, prelekcji i działań edukacyjnych. Ponieważ nie sposób w poniższej publikacji przybliżyć aktywności wszystkich osób, które związane były z Działem Archeologii, dlatego w zarysie omówiono sylwetki wybranych archeologów pracujących w Muzeum w latach 1948–2018.

Po II wojnie światowej kierownikiem Działu była dr Helena Cehak-Hońbrowiczowa (1946–1950). Znaczącą rolę w ośrodku toruńskim odegrał jej następca, Bonifacy Zielonka (1899–1975), pierwszy absolwent Zakładu Prahistorii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, który w latach 1950–1957 był kustoszem toruńskiego Muzeum (ryc. 1). W latach 1957–1961 pełnił funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Za-

² W wybranych publikacjach występuje także nazwa Dział Przedhistoryczny (np. „Z Otchłani Wieków” 1932; Woźny 2007).

Ryc. 1. Bonifacy Zielonka (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

*Fig 1. Bonifacy Zielonka (archive of the District Museum in Toruń,
Department of Archaeology)*

bytków Archeologicznych na terenie byłego województwa bydgoskiego (Uziembło, Wawrzykowska 2002, s. 53), tytuł doktora nauk humanistycznych uzyskał w 1967 roku. W tym miejscu należy przypomnieć, że do 1957 roku główny ciężar prac odkrywczych i badawczych spoczywał na Muzeum, a Dział Archeologii Muzeum w Toruniu był jedyną miejscową placówką naukowo-badawczą w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (Kuszewski 1962, s. 96). Zielonka prowadził i uczestniczył w wielu badaniach wykopaliskowych i powierzchniowych, a do najważniejszych stanowisk archeologicznych badanych przez niego na Kujawach należą m.in.: Lachmirowice (ryc. 2), Bodzanowo, Adolfin, Siniarzewo oraz stanowiska zlokalizowane na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej: Gostkowo, Grębocin (Budynek, Olędzki 1986), Mała Kępa, Czarnowo (Zielonka 1951, 1953, 1963; Janikowski 1977). Zielonka jest autorem licznych opracowań naukowych związanych z prowadzonymi wykopaliskami i odkryciami. Oprócz prac terenowych prowadził także ożywioną działalność upowszechniającą odkrycia archeologiczne. Dr Bonifacy Zielonka to postać oryginalna, miłośnik i badacz Kujaw i Pomorza, a także nauczyciel i pasjonat pradziejów oraz kultury ludowej. Można dodać, że należał do Toruńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego (Janikowski 1977). Do dziś w zbiorach Muzeum znajdują się opracowane przez Zielonkę karty katalogowe, niezwykle przydatne w dalszej weryfikacji archiwalnych zbiorów archeologicznych.

*Ryc. 2. Badania wykopaliskowe, Lachmirowice, lata 50. XX wieku
(archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)*

*Fig 2. Excavations, Lachmirowice, the 1950s
(archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)*

W latach 1957–1961 z działem związany był Józef Kuszewski (1934–2011), który w 1957 roku ukończył studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Kuszewski pełnił także funkcję kierownika działu. Zajmował się m.in. badaniami terenowymi (Kuszewski 1958) i pracami ratowniczymi, także związanymi z zachowaniem elementów architektonicznych na zamku krzyżackim w Toruniu. Prace badawcze na zamku Muzeum rozpoczęło w 1958 roku (Chudziakowa 1963). Kierowała nimi Jadwiga Chudziakowa, która w 1961 roku prowadziła również prace wykopaliskowe na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska w Skrwilnie koło Rypina. Brała w nich także udział Halina Gośławska. Podczas eksploracji natrafiono na unikatowe w skali kraju znalezisko/skarb w postaci licznych kosztowności datowanych na XVI–XVII wiek. Do dziś można go oglądać w Muzeum Okręgowym w Toruniu (Kluczajd 2002).

W 1962 roku w Dziale Archeologii pracę rozpoczął Januariusz Janikowski (1938–1981), który w 1964 roku został kierownikiem działu oraz Konserwatorem Zabytków Archeologicznych na dawne woj. bydgoskie (ryc. 3; Wawrzykowska 1981a, 1982). Tytuł doktora nauk humanistycznych uzyskał w 1977 roku na Uniwersytecie Wrocławskim. Obszarem jego zainteresowań był okres przedrzymski i rzymski. Prowadził liczne badania terenowe, zajmował się również inwentaryzacją grodzisk na ziemi

chełmińskiej i dobrzyńskiej. Dr Januariusz Janikowski badania wykopaliskowe prowadził głównie na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej oraz Kujawach, na takich stanowiskach jak: Mała Nieszawka, Starogród, Podwiesk, Radzyń Chełmiński, Zębowo, Teresin, Bydgoszcz, Świerkówiec (Janikowski 1969; Wawrzykowska 1981a). Jest autorem wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz autorem scenariuszy wystaw archeologicznych.

Od lat 50. do 70. XX wieku w dziale zatrudnienie znalazło wiele osób (Kuszewski 1962, s. 99; Romanowska 1966; Uziembło, Wawrzykowska 2002, s. 18; Żytkowicz 2011). Zazwyczaj byli to absolwenci archeologii, którzy po pewnym czasie pracy/stażu w Muzeum przenosili się do innych placówek uniwersyteckich, muzealnych oraz instytucji zajmujących się ochroną zabytków i pracowni konserwatorskich. Niektó-

rzy z nich mieli pod opieką zbiory archeologiczne, inni zajmowali się konserwacją zabytków archeologicznych. Były też osoby, które współpracowały z Muzeum i pracowały nie na etacie, ale na zlecenie lub jako wolontariusze. W latach 50.–70. XX wieku w dziale zatrudnione były następujące osoby: Janusz Rejman (1948–1953), Krystyna Mellin (1952–1955), Jerzy Karaszkiewicz (1955–1956), Henryk Janocha (1956–1958), Jan Grześkowiak (1957–1959), Józef Kuszewski (1957–1961, kierownik Działu) oraz Halina Gośławska (1958–1963, p.o. kierownika 1961–1963), Jadwiga Chudziakowa (1960–1963), Andrzej Kola (1961), Jerzy Wachowski (1963–1964, p.o. kierownika), Olga Romanowska (1964–1966), Dąbrowska (1965–1966), Zofia Gaca (1967–1968), Urszula Huszcza (1967–1975; Huszcza 1969), Gerard Wilke (1967–1968), Tadeusz Makiewicz (1968–1969), Henryk Wiklak (1969–1970, kierownik), Urszula Pawłowska (1968–1971, rysownik), Małgorzata Laurentowicz (1970), Izabela Sikorska-Ulfik (1972–1973), Marek Głazik (1973), Jerzy Zegarliński (1977–1978) i Jerzy Szwed (1978–1979, kierownik). Oprócz pra-

*Ryc. 3. Januariusz Janikowski
(archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu,
Dział Archeologii)*

*Fig. 3. Januariusz Janikowski
(archive of the District Museum in Toruń,
Department of Archaeology)*

Ryc. 4. Bogusława Wawrzykowska, początek lat 80. XX wieku, Toruń (archiwum prywatne, dzięki uprzejmości Pana Stanisława Lackowskiego)

Fig. 4. Bogusława Wawrzykowska, early 1980s, Toruń (private archive, courtesy of Mr Stanisław Lackowski)

cowników merytorycznych³, od 1946 r. jako laboranci w dziale pracowali także: Czesław Winiarski (1946–1951), Edmund Duda (1951–1962) i Stefan Kiełpiński (1962–1975).

W 1969 roku pracę w Muzeum zaczęła Bogusława Wawrzykowska (1942–2012), a w latach 1981–2004 była kierownikiem Działu Archeologii i opiekunem zbiorów z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu (ryc. 4). Wawrzykowska była absolwentką Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu na Wydziale Humanistycznym (Bielińska-Majewska, Stawska w nin. tomie). Tytuł magistra archeologii Polski i powszechnej uzyskała w 1967 roku. Jest autorką publikacji naukowych i popularnonaukowych, katalogów oraz wystaw archeologicznych. Głównym obszarem jej zainteresowań, prócz działalności typowo muzealnej, była przede wszystkim młodsza epoka kamienia (Wawrzykowska 1987). Brała udział w licznych pracach terenowych (ryc. 5), sama także prowadziła badania wykopaliskowe, powierzchniowe i weryfikacyjno-sondazowe, nadzory archeologiczne, których nasilenie miało miejsce w latach 70.–90. XX wieku (Wawrzykowska 1974a; 1974b; 1975; 1976; 1981b; 1990; 1993; 1997; Bielińska-Majewska, Kucharski 2014). Była to osoba niezwykle aktywna i oddana działalności archeologicznej i muzealnej. Niemal całe swoje

życie zawodowe poświęciła problematyce młodszej epoki kamienia na ziemi chełmińskiej, co zaowocowało współpracą z innymi archeologami środowiska toruńskiego oraz z badaczami działającymi w innych ośrodkach naukowo-badawczych. Warto dodać, że Wawrzykowska z ramienia Muzeum jako pierwsza rozpoczęła prace ba-

³ Szczegółowy spis pracowników zatrudnionych w Muzeum: Żytkowicz 2011.

Ryc. 5. Bogusława Wawrzykowska, badania wykopaliskowe Dobrzyń, początek lat 70. XX wieku (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 5. Bogusława Wawrzykowska, Dobrzyń excavations, early 1970s (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

dawcze nad osadnictwem neolitycznym na ziemi chełmińskiej. Do najważniejszych stanowisk archeologicznych badanych przez B. Wawrzykowską należą m.in.: Brądnówko stan. 1 (1974–1977, 1979), Toruń stan. 327-Fort Żółkiewskiego (1993–1996; Wawrzykowska 2005) oraz Toruń stan. 242-Katarzynka (1991–1993), Stablewice stan. 4, Szarłej stan. 6, 6a i wiele innych⁴.

W latach 1981–2018 w Dziale Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu pracowała Romualda Uziembło, absolwentka archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika; w latach 2005–2018 była kierownikiem działu. R. Uziembło była także opiekunem zbiorów: wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, czasy nowożytne i AZP⁵. Jej zainteresowania badawcze związane są głównie ze średniowieczem. Jest autorką publikacji, katalogów, licznych wystaw archeologicznych i zajęć edukacyjnych. Do najważniejszych stanowisk badanych przez Uziembło z ramienia Muzeum należą m.in.: Mała Nieszawka stan. 1 (1982–1990; Uziembło 2001a; 2002; 2005), Toruń stan. 233 (1986, 1989) i Toruń stan. 234 (1986–1988).

W latach 80. XX wieku w dziale zatrudnieni zostali także kolejni archeolodzy (Uziembło, Wawrzykowska 2002, s. 18): Marek Ronowski (1980–1983), Grażyna Budynek (1983–1988), Alina Homziuk (1986–1989) oraz – jako laborant – Marzena

⁴ Maszynopisy sprawozdań archeologicznych przechowywane są w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu.

⁵ Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Chabik (1984–1986). Oprócz ww. osób zatrudnieni zostali także Ewa Bokiniec (od 1988) i Leszek Kucharski (od 1989). W 1991 roku pracę w Muzeum i w dziale podjęli Piotr Gużyński i Violetta Stawska, natomiast od 2001 roku z Działem Archeologii związana jest autorka niniejszej publikacji.

Badania ratownicze na stanowisku Małe Czyste prowadziła w latach 1984–1986 Grażyna Budynek, odkryła tam cmentarzyska kultur oksywskiej i wielbarskiej (Bokiniec 2014). W latach 1989 i 1991 z ramienia Muzeum badania archeologiczne na stanowisku Toruń 234 prowadziła Ewa Bokiniec (Bokiniec 1993; 1999), natomiast w latach 1990–1991 pod kierownictwem Leszka Kucharskiego przebadano grodzisko kultury łużyckiej w Boguszewie (Kucharski 1993).

W latach 80. i 90. XX wieku Dział Archeologii wspólnie z innymi ośrodkami naukowymi zorganizował dwie konferencje naukowe: 11–13 listopada 1986 międzynarodowe sympozjum pt. *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, zorganizowane przez Muzeum Okręgowe w Toruniu i Instytut Archeologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, przy współpracy z Biurem Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu, a 21–22 stycznia 1993 – konferencję naukową pt. *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989–1992*, zorganizowaną przez Muzeum Okręgowe w Toruniu i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.

W ramach swojej działalności pracownicy działu prowadzą lub współprowadzą badania naukowe, w tym terenowe, oraz współpracują z innymi ośrodkami naukowo-badawczymi. Obok prac wykopaliskowych, ratowniczych i powierzchniowych prowadzą także (od lat 60. XX wieku) nadzory archeologiczne przy różnych inwestycjach na terenie Torunia i jego najbliższej okolicy (Uziembło 2003, 2013)⁶. Tego typu prace podejmowane są w miejscach, gdzie istnieje ryzyko zniszczenia nawarstwień kulturowych i zabytków. Podczas ww. prac zdarzają się także interesujące odkrycia. W 2014 roku, w trakcie jednego z nadzorów, przy ul. Czerwona Droga w Toruniu odkryto fragmenty fundamentów gotyckiego kościoła św. Jerzego (Uziembło 2018).

W latach 2013–2018 Muzeum prowadziło także wykopaliska związane ze schyłkowym paleolitem (Bielińska-Majewska 2015, 2017, 2018b, 2018c, w druku) na takich stanowiskach jak: Skrzypkowo (Bielińska-Majewska 2018c)⁷ stan. 14 (2013), Toruń stan. 304 i 306–318 (2014) oraz Brzoza stan. 50 (2015–2018).

Dzięki środkom finansowym, pozyskanym z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2017 i 2018 na program pt. *Pierwotna lokacja Torunia – osadnictwo średniowieczne na równinie zalewowej Wisły w zachodniej części prawo-*

⁶ Maszynopisy sprawozdań przechowywane w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu.

⁷ Maszynopisy sprawozdań i opracowania materiałów z ww. badań przechowywane w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu.

Pracownicy Działu Archeologii biorą czynny udział w polskich i międzynarodowych konferencjach naukowych, sesjach i warsztatach archeologicznych, podczas których przedstawiają wyniki prowadzonych badań. W ostatnich latach prezentowano je m.in. w Czechach, na Węgrzech, Białorusi i w Polsce. Dział zaangażował się także w organizację wybranych spotkań naukowych: 16–17 maja 2002 – konferencji pt. *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, zorganizowanej przez Dział Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu z okazji 140-lecia toruńskich archeologicznych zbiorów muzealnych i 70-lecia powstania Działu Prehistorycznego w Muzeum Miejskim w Toruniu; 23–25 października 2013 – międzynarodowych X Warsztatów Krzemieniarskich SKAM⁹ pt. *Artefakt w przestrzeni, krzemienica – skupienie – stanowisko – region* (organizatorzy: Muzeum Okręgowe w Toruniu, Instytut Archeologii UMK i Stowarzyszenie Krzemieniarskie SKAM); 22–24 listopada 2017 – XXI Sesji Pomoroznawczej¹⁰ za lata 2016–2017 (współorganizator: Instytut Archeologii UMK) oraz 18 października 2018 – konferencji sprawozdawczej pt. *787 rocznica założenia Torunia – miejsce pierwszej lokalizacji miasta odnalezione*, związanej ze wspomnianym wyżej programem¹¹.

Od 1948 roku pracownicy merytoryczni działu opracowują publikacje naukowe i popularnonaukowe, udzielają konsultacji merytorycznych i współpracują z innymi ośrodkami naukowymi. Uczestniczą także w wybranych projektach badawczych realizowanych zarówno przez Muzeum, jak i inne ośrodki naukowo-badawcze. Starają się również pozyskiwać środki finansowe z instytucji zewnętrznych na określone projekty. Przygotowują katalogi zbiorów (Gosławska 1963; Uziębło 2017; Gużyński 2019¹²), foldery i informatory dotyczące wystaw czasowych i opracowywanych zbiorów archeologicznych. Wyniki prowadzonych badań i zagadnień, którymi się zajmu-

⁸ Strony internetowe (dostęp 11-12-2019): <https://edupolis.pl/konferencja-787-rocznica-zalozenia-torunia-%E2%80%92-miejsce-pierwszej-lokalizacji-miasta-odnalezione>; <https://muzeum.torun.pl/projekty/pierwotna-lokacja-torunia/>; <http://www.turystyka.torun.pl/art/2007/znaleziono-pierwotna-lokalizacje-torunia.html>; naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C31519%2C0dkryto-miejsce-pierwszej-lokalizacji-torunia.html.

⁹ Strona internetowa: <http://www.skam10.archeologia.umk.pl> (dostęp 18-04-2019).

¹⁰ Strona internetowa: <https://sesja-pomorzoznawcza.umk.pl> (dostęp 18-04-2019).

¹¹ Autorka powyższego programu R. Uziembło przygotowała także wystawę planszową pt. *787 Rocznica założenia Torunia. Miejsce pierwszej lokalizacji miasta odnalezione*, omawiającą wyniki badań. Wystawę otwarto w grudniu 2018 roku w Centrum Edukacji Młodzieży im. ks. J. Popiełuszki w Górsku: <https://nowa.gorsk.org.pl/1-3-2/> (dostęp 13-12-2019).

¹² Kolekcja archeologiczna Muzeum Towarzystwa Naukowego w Toruniu w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog, Toruń 2019 – projekt dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Wspieranie Działań Muzealnych 2019. Katalog przygotowany przez pracowników Działu Archeologii MOT.

ją, publikują w krajowych i międzynarodowych czasopismach naukowych. Kolekcje wybranych zbiorów i określonej problematyki badawczej publikowane są zarówno w wydawnictwach związanych z Muzeum, jak i innych wydawnictwach naukowych. Po 2000 roku ukazały się także monografie (pracowników działu), które uwzględniają zabytki archeologiczne przechowywane w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu (Bokiniec 2005, 2008; Bielińska-Majewska 2018a).

Obecnie¹³ w Dziale Archeologii pracują następujące osoby: dr Beata Bielińska-Majewska (kustosz dyplomowany, opiekun zbiorów: epoka kamienia i wczesna epoka brązu), dr Ewa Bokiniec¹⁴ (kustosz dyplomowany, opiekun zbiorów: okres przedrzymski i rzymski), mgr Leszek Kucharski (starszy kustosz, od września 2018 roku kierownik działu, opiekun zbiorów: epoka brązu i wczesne okresy epoki żelaza oraz wczesne średniowiecze, późne średniowiecze i czasy nowożytne), natomiast w Pracowni Konserwacji zatrudnieni są: mgr Piotr Gużyński (straszy konserwator) i mgr Violetta Stawska (konserwator), którzy zajmują się konserwacją zabytków archeologicznych.

DZIAŁALNOŚĆ WYSTAWIENNICZA

Podstawowe znaczenie w upowszechnianiu dziedzictwa archeologicznego naszego regionu mają wystawy archeologiczne. Pierwszą po II wojnie światowej, pt. *Rozwój kultury ziem polskich od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, udostępniono w 1951 roku (ryc. 6). Była to wystawa o charakterze dydaktycznym i znajdowała się w Ratuszu (obecna Piwnica Gdańska). Była ona dostosowana do potrzeb szkół w zakresie programów nauczania prehistorii. Znajdowała się w jednej sali, gdzie w 4 gablotach i 5 szafach pokazano zabytki ułożone w porządku chronologicznym (Ziemlewska 2011). W 1953 uzyskano drugą salę i powiększono liczbę eksponatów oraz dodano plansze informacyjne. Wystawę systematycznie uzupełniano obiektami archeologicznymi pozyskanymi z badań prowadzonych przez ówczesnych pracowników działu w okolicach Torunia, natomiast w 1955 roku zorganizowano drugą wystawę w związku z dziesięcioleciem istnienia Muzeum toruńskiego (licząc od 1945 roku). Początkowo była to wystawa czasowa, później zmieniono ją na stałą.

Kolejna stała wystawa archeologiczna pt. *Zapisane w ziemi*, autorstwa Marka Konopki, została otwarta w 1975 roku i była ekspozycja do roku 1982 w spichrzu przy ul. Ciasnej 8 w Toruniu (ryc. 7). Następną ekspozycja stała – *Najstarsze osadnictwo Torunia i okolic* autorstwa B. Wawrzykowskiej – została udostępniona w 1985 roku (ryc. 8), natomiast późniejsza, pt. *Odkrywanie przeszłości* (Wawrzykowska 1998, 2000), znajdująca się w Domu Eskenów, została otwarta w 1999 roku (ryc. 9). Twór-

¹³ Stan na grudzień 2019 roku.

¹⁴ Od 2009 roku dr E. Bokiniec jest także zatrudniona w Instytucie Archeologii UMK w Toruniu.

Ryc. 6. Fragment wystawy prawdopodobnie z 1951 roku pt. *Rozwój kultury ziem polskich od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu)

Fig. 6. Part of the exhibition probably from 1951 – *The development of culture of the Polish lands from the Stone Age to the early Middle Ages* (archive of the District Museum in Toruń)

cami jej byli B. Wawrzykowska, E. Bokiniec, L. Kucharski i R. Uziembło. Ekspozycja ta omawiała pradzieje i wczesne średniowiecze Torunia i jego okolic. Wystawa jednocześnie bardzo dobrze spełniała rolę dydaktyczną nie tylko dla uczniów szkół, ale także dla studentów archeologii. Ekspozycja otrzymała także wyróżnienie w Ogólnopolskim Konkursie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na Najważniejsze Wydarzenie Muzealne Roku – Sybilla 1999. Od 2010 roku Dział Archeologii nie posiada stałej wystawy archeologicznej. Nową wystawę stałą, pt. *Toruń i jego historia*, otworzył w 2012 roku Dział Historii i Dziejów Miasta Torunia naszego Muzeum Okręgowego. Pierwszą część ekspozycji dotyczącą pradziejów opracowali archeolodzy z Działu Archeologii (B. Bielińska-Majewska, E. Bokiniec, L. Kucharski i R. Uziembło).

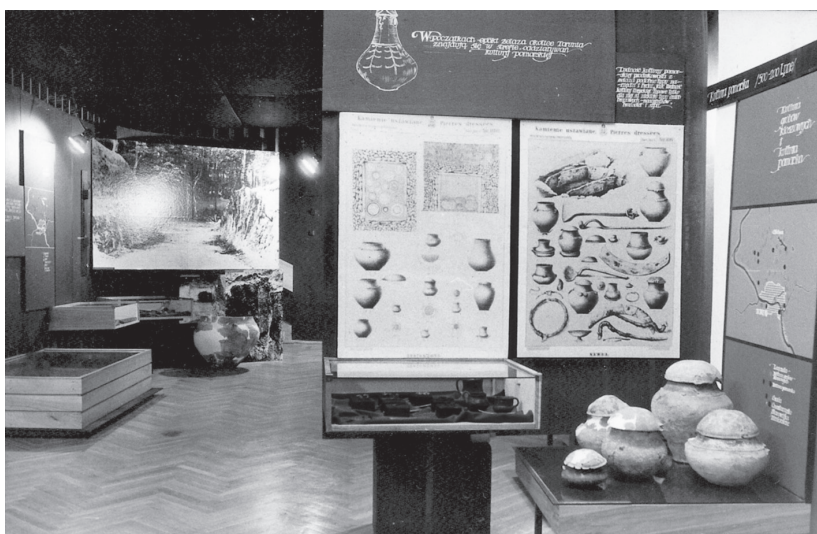
Pracownicy Działu przygotowują również wystawy czasowe, także objazdowe oraz planszowe¹⁵ o różnorodnej tematyce, tak, by móc szerzej przybliżyć zwiedzającym zbiory Muzeum i dziedzictwo archeologiczne. Na przykład w 1966 roku zorganizowano wystawę objazdową z okazji Tysiąclecia Państwa Polskiego pt. *Pradzieje ziem*

¹⁵ Wystawa planszowa pt. *Wykopiska archeologiczne w Brąchnówku w XIX i XX wieku*, przygotowana przez Dział Archeologii w 2009 roku na zaproszenie Wiejskiego Stowarzyszenia Kulturowo-Oświatowego „Edukacja i Przyszłość” w Brąchnówku.

*Ryc. 7. Fragment wystawy stałej z 1975 roku pt. Zapisane w ziemi
(archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu)*

*Fig. 7. A fragment of the permanent exhibition from 1975 – Recorded in the ground
(archive of the District Museum in Toruń)*

*Ryc. 8. Fragment wystawy stałej z 1985 roku pt. Najstarsze osadnictwo Torunia i okolic
(archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu)*

*Fig. 8. A fragment of the permanent exhibition from 1985 – The oldest human settlement
of Toruń and the surrounding area (archive of the District Museum in Toruń)*

województwa bydgoskiego. W latach 80. XX wieku rozpoczął się cykl wystaw posezonowych, związanych z ówczesnymi badaniami archeologicznymi prowadzonymi w ośrodku toruńskim¹⁶. Wystawy czasowe¹⁷ zorganizowane po 2000 roku dotyczyły zagadnień związanych zarówno ze zwyczajami pogrzebowymi, wymianą handlową, wybranymi rzemiosłami, określonymi kulturami archeologicznymi, jak również przedstawiały sylwetki konkretnych archeologów działających w ośrodku toruńskim (tab. 1, ryc. 10–13). Do 2011 roku wystawom czasowym towarzyszyły foldery, składanki lub katalogi. Dwie z nich zostały również nagrodzone w Ogólnopolskim Konkursie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na Najważniejsze Wydarzenie Muzealne Roku – Sybilla: ekspozycja pt. *Z dziejów publicznych zbiorów archeologicznych w Toruniu* (2002) – II nagroda oraz wystawa pt. *Ciepłe piękno. Z historii toruńskich zdunów* (2003) – wyróżnienie.

Ryc. 9. Fragment wystawy stałej pt. *Odkrywanie przeszłości z 1999 roku* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu)

Fig. 9. A fragment of the permanent exhibition – *Discovering the past from 1999* (archive of the District Museum in Toruń)

DZIAŁALNOŚĆ POPULARNO-NAUKOWA

Upowszechnianie wiedzy o archeologii, zwłaszcza od lat 50. XX wieku, polega na organizowaniu wykładów, spotkań i opracowywaniu tablic informacyjno-poglądowych, a także umieszczaniu informacji o odkryciach w prasie codziennej (Kuszeński 1962, s. 98). Pokazy i lekcje tematyczne odbywały się w szkołach oraz w miejscowościach, gdzie prowadzono bieżące prace wykopaliskowe. Prowadzono także

¹⁶ Tytuły wystaw (wybór): *Badania archeologiczne 1982 r.*; *Badania archeologiczne 1983–1985*; *Brądnówko – osada sprzed 5000 lat* (wystawa była prezentowana w latach 80. XX wieku oraz ponownie na początku lat 90.); *Badania archeologiczne 1986–1988*; *Badania archeologiczne 1989–1992*.

¹⁷ Tytuły wystaw zorganizowanych przez Dział Archeologii wraz z opisami w *Biuletynie Muzeum Okręgowego w Toruniu* (lata 1992–2018).

Ryc. 10. Fragment wystawy z 2002 roku pt. *Z dziejów publicznych zbiorów archeologicznych w Toruniu* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu)

Fig. 10. A fragment of the exhibition from 2002 – *From the history of public archaeological collections in Toruń* (archive of the District Museum in Toruń)

Ryc. 11. Fragment wystawy czasowej z 2006 roku pt. *Jacek Karol Delekta w 100-lecie urodzin* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 11. A fragment of the temporary exhibition from 2006 – *Jacek Karol Delekta on the 100th anniversary of his birth* (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

Ryc. 12. Fragment wystawy z 2008 roku pt. *Z duchami przez wieki* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 12. A fragment of the 2008 exhibition – *With spirits through the centuries* (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

Ryc. 13. Fragment wystawy z 2009 roku pt. *Ulica Łazienna w Toruniu. Z historii rzemiosł budowlanych* (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 13. A fragment of the exhibition from 2009 – *Łazienna Street in Toruń. From the history of construction crafts* (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

Kampanie Muzealne, prezentujące różnorodne zabytki, w tym archeologiczne. Pierwsza z nich odbyła się w 1956 roku (Sokołowska 2011). W latach 70.–90. XX wieku odbywały się także *Niedziele w Muzeum*, popularyzujące dziedzictwo kulturalne i zbiory Muzeum.

Pracownicy działu opracowują scenariusze wystaw, warsztatów, prelekcji i pokazów archeologicznych. W ten sposób wpisują się w działalność edukacyjną prowadzoną przez Muzeum. Przygotowują także prezentacje multimedialne dostosowane do konkretnych zadań edukacyjnych i grup wiekowych. Od 2001¹⁸ roku Dział Archeologii aktywnie uczestniczy w *Toruńskim Festiwalu Nauki i Sztuki*. Do 2018 roku odbyło się ponad 20 zajęć edukacyjnych przygotowanych przez pracowników działu w ramach

ww. festiwalu¹⁹ (ryc. 14). Po 2005 roku forma popularyzacji zmieniła się i zaczęto również czynnie uczestniczyć m.in. w *Nocach w Muzeum*, przygotowując warsztaty, wykłady oraz oprowadzania po wystawach. Od 2014 roku pracownicy Działu Archeologii włączają się także w działania popularyzujące dziedzictwo regionu organizowane przez Muzeum, np. *Za złotówkę przez wieki* (2014), *Podróż przez wieki* (2016), *Przez wieki i kontynenty* (2017) czy *Dotknij Historii* (2018) oraz *Niedziele w Muzeum*.

Nową formą upowszechnia dziedzictwa archeologicznego są organizowane przez Dział od 2013 roku *Letnie spotkania z archeologią*²⁰. Jest to cykl warsztatów archeologiczno-plastycznych, skierowany głównie do najmłodszej grupy odbiorców (dla grup zorganizowanych, ale i dla gości indywidualnych). Warsztaty te często poprze-

¹⁸ Szczegółowe zestawienia i tytuły prowadzonych, warsztatów, zajęć i innych działań prowadzonych przez Dział Archeologii w: *Biuletyn*, Muzeum Okręgowe w Toruniu (lata 2001–2019); strona internetowa Muzeum Okręgowego w Toruniu: <http://www.muzeum.torun.pl>; *Toruński Informator Kulturalno-Artystyczny Ikar* (lata 2013–2018).

¹⁹ Tytuły zajęć edukacyjnych przygotowanych i prowadzonych przez Dział Archeologii Muzeum w ramach Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki (lata 2001–2018) dostępne w Internecie: <https://www.festiwal.torun.pl>.

²⁰ Tytuły zajęć edukacyjnych z cyklu *Letnie spotkania z archeologią* (w latach 2013–2018) dostępne na stronie internetowej: <http://www.muzeum.torun.pl> oraz w *Toruńskim Informatorze Kulturalno-Artystycznym Ikar* i w *Biuletynie* Muzeum Okręgowego w Toruniu (lata 2013–2018).

Ryc. 14. Przykład warsztatów archeologicznych w ramach Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki w 2009 roku (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 14. An example of archaeological workshops at the Toruń Festival of Science and Art in 2009 (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

Ryc. 15. Przykład warsztatów archeologicznych w ramach Letnich spotkań z archeologią w 2018 roku (archiwum, Muzeum Okręgowe w Toruniu, Dział Archeologii)

Fig. 15. An example of archaeological workshops as part of Summer meetings with archaeology in 2018 (archive of the District Museum in Toruń, Department of Archaeology)

dzone są pokazem multimedialnym wprowadzającym w tematykę zajęć. W latach 2013–2018 pracownicy działu przygotowali ponad 25 propozycji spotkań wakacyjnych popularyzujących archeologię (ryc. 15).

PODSUMOWANIE

Zbiory archeologiczne przechowywane w Muzeum Okręgowym w Toruniu stanowią istotną bazę źródłową, dokumentującą najstarsze osadnictwo ziemi chełmińskiej, dobrzyńskiej, Kujaw i Pomorza Gdańskiego. Zabytki archeologiczne są udostępniane do dalszych badań uczonym i studentom zajmującym się problematyką związaną z wybranymi epokami. Obiekty są także wypożyczane w celach ekspozycyjnych. Dzięki rozwijającym się nowym technikom badawczym, wybrane zabytki poddawane są specjalistycznym analizom, dzięki którym można uzyskać nowe informacje i dane, istotne przy dalszych interpretacjach, a przybywająca baza źródłowa pozwala na weryfikację dotychczasowych ustaleń w stosunku do wybranych zjawisk chronologiczno-kulturowych w danej epoce na określonym terenie.

Upowszechnianie archeologii w placówkach muzealnych (Bielińska-Majewska 2011), czyli przekazywanie wiedzy na temat najstarszych dziejów człowieka nie jest zadaniem prostym. Archeologia jest jednak dyscypliną naukową upoważnioną do wyjaśniania rozmaitych zjawisk, jakie zachodziły w przeszłości. Rezultatem propagowania archeologii ma być zwiększenie zainteresowania tą dziedziną nauki, dbałość o kulturę, zmiana świadomości i postawy społecznej, propagowanie ochrony dziedzictwa kulturowego, a także uzupełnienie wiedzy. Celem tak rozumianej popularyzacji jest prezentacja odkrytych materiałów zabytkowych przez archeologów, przedstawienie dorobku naukowego i kulturowego, a przede wszystkim zainteresowanie odbiorców pasją poznawania przeszłości. By móc realizować w pełni powyższe zadania, powinny powstać odpowiednie warunki w postaci stałej wystawy archeologicznej oraz sal edukacyjnych przystosowanych do potrzeb archeologii oraz wymogów stawianych przez współczesne muzealnictwo.

W niniejszym artykule przedstawiono wyłącznie wybrane formy upowszechniania dziedzictwa archeologicznego regionu w Muzeum Okręgowym w Toruniu na przykładzie działalności Działu Archeologii, który od momentu powstania czynnie wpisuje się w życie naukowe i kulturalne Torunia. Należy podkreślić, że działalność naukowo-badawcza jest pierwszym etapem do realizacji wszelkich form popularyzacji wiedzy o najdawniejszych dziejach naszego regionu. Zgromadzona baza źródłowa, w postaci niezwykle licznych (ponad 200 000 zabytków archeologicznych) i istotnych dla województwa kujawsko-pomorskiego obiektów przechowywanych w Muzeum Okręgowym w Toruniu, są inspiracją do kolejnych opracowań naukowych, tworzenia nowych wystaw, katalogów, prelekcji i warsztatów tematycznych. Przedstawiona wyżej działalność naukowo-badawcza i popularnonaukowa, a przede wszystkim chęć propagowania dziedzictwa archeologicznego, była i jest powszechna wśród osób, które swoje życie zawodowe związały z archeologią i omawianym Działem.

Adres autorki:

dr Beata Bielińska-Majewska
Dział Archeologii
Muzeum Okręgowe w Toruniu
ul. św. Jakuba 20a
87-100 Toruń
bmmajewscy@gmail.com

Tabela 1. Wystawy czasowe (wybór) przygotowane przez pracowników Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu po 2000 roku

L.p.	Tytuł wystawy czasowej	Rok otwarcia wystawy	Autor / kurator wystawy	Autor folderu, składanki lub katalogu towarzyszącego wystawie
1.	<i>A1, co kryje Autostrada</i>	2001	R. Uziembło, W. Chudziak	Chudziak 2001
2.	<i>Historia toruńskiej cizemki</i>	2001	R. Uziembło	Uziembło 2001
3.	<i>Z dziejów publicznych zbiorów archeologicznych w Toruniu</i>	2002	B. Wawrzykowska	Uziembło, Wawrzykowska 2002
4.	<i>Ciepłe piękno. Z historii toruńskich zdunów</i>	2003	R. Uziembło	Bielec-Maciejewska, Uziembło 2003
5.	<i>Mędzy techniką a magią. Początki metalurgii na ziemiach polskich</i>	2003	E. Bokiniec, L. Kucharski	Bokiniec, Kucharski 2003
6.	<i>Świat pradawnej magii</i>	2004	E. Bokiniec, L. Kucharski	Bokiniec, Kucharski 2003a
7.	<i>Non omnis moriar. Zwyczaje pogrzebowe w XVII i XVIII-wiecznym Toruniu</i>	2005	R. Uziembło, M. Grupa	praca zbiorowa, oprac. Marcinkowska, Uziembło 2005
8.	<i>Jacek Karol Delekt – w 100 lecie urodzin</i>	2006	E. Bokiniec, L. Kucharski	Bokiniec, Kucharski 2006
9.	<i>Gotfryd Ossowski. U źródeł nowoczesnej archeologii</i>	2008	R. Uziembło	Kalembka 2008
10.	<i>Z duchami przez wieki</i>	2008	B. Bielińska-Majewska	Bielińska-Majewska, Bokiniec, Kucharski, Stawska 2008
11.	<i>Ulica Łazienna w Toruniu: z historii rzemiosł budowlanych</i>	2009	R. Uziembło	Uziembło 2009
12.	<i>Neolityczny barok – kultura trypolska</i>	2010	B. Bielińska-Majewska	Bielińska-Majewska 2010
13.	<i>Użyteczność i artyzm. Brązownictwo u schyłku starożytności</i>	2011	L. Kucharski	Kucharski 2011
14.	<i>Przedmioty pożądania. Handel, wymiana i grabież u schyłku starożytności na ziemiach polskich</i>	2013	E. Bokiniec	-
15.	<i>Ryte, klute, odciskane...</i>	2015	B. Bielińska-Majewska, L. Kucharski	-
16.	<i>Na drodze do państwa z europejską tożsamością</i>	2016	E. Bokiniec, L. Kucharski	-
17.	<i>Rzemiosła i rzemieślnicy w życiu mieszkańców Torunia</i>	2017	R. Uziembło	-

BIBLIOGRAFIA

Bielec-Maciejewska B., Uziembło R.

- 2003 *Ciepłe piękno: z historii toruńskich zdunów*, wystawa z cyklu „Toruńskie Rzemiosła”, folder wystawy czasowej, Toruń.

Bielińska-Majewska B.

- 2010 *Neolityczny barok – kultura trypolska*, składanka wystawy czasowej, Toruń.
- 2011 *Przekaz przeszłości – rola archeologii w kształtowaniu świadomości kulturowej*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu” II, Sierpiec 2011, s. 107–113.
- 2015 *Z historii badań schyłkowopaleolitycznego kompleksu krzemienic w Brzozie (Toruń-Rudak)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” XXXIV, s. 149–162.
- 2017 *Z historii badań nad schyłkowym paleolitem Torunia i jego okolic*, „Pomorania Antiqua” 26, s. 181–196.
- 2018a *Późny paleolit w dorzeczu dolnej Wisły i górnej Noteci*, Toruń.
- 2018b *Traces of presence of the Late Palaeolithic hunters in Toruń and its surroundings*, [in:] *Multas per gentes et multa per saecula: Amici magistro et collegae suo Ioanni Christopho Kozłowski dedicant*, eds. P. Valde-Nowak, K. Sobczyk, M. Nowak, J. Żrałka, Kraków, s. 205–212.
- 2018c *Epoka kamienia – badania wykopaliskowe Muzeum Okręgowego w Toruniu w latach 2013–2015*, [w:] *XX Sesja Pomorzoznawcza*, red. E. Trawicka, Gdańsk, s. 11–24.
- w druku *Badania archeologiczne w Brzozie stan. 50, gm. Wielka Nieszawka w latach 2016 i 2017*, [w:] *XXI Sesja Pomorzoznawcza za lata 2016–2017*, Toruń 22–24 listopada 2017.

Bielińska-Majewska B., Bokinić E., Kucharski L., Stawska V.

- 2008 *Z duchami przez wieki*, folder wystawy czasowej, Toruń.

Bielińska-Majewska B., Kucharski L.

- 2014 *Z dziejów archeologii toruńskiej. Muzealne zbiory archeologiczne z dawnych Prus Zachodnich. Zarys historii badań od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza*, [w:] *Z dziejów badań archeologicznych na Pomorzu Wschodnim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 91–105.

Bielińska-Majewska B., Stawska V.

- 2020 *Bogusława Wawrzykowska (1942–2012)*, „Pomorania Antiqua” 29, s. 411–416.

Bokinić E.

- 1993 *Dwie osady z młodszego okresu przedrzymskiego i okresów wpływów rzymskich w Toruniu, stan. 233 i 234*, [w:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989–1992*, red. J. Chudziakowa, Toruń 1993, s. 91–94.
- 1999 *Bransoleta szklana i żelazny grzebień z osady oksywskiej i wielbarskiej w Toruniu, stanowisko 234*, [w:] *Szkice prahistoryczne. Źródła, metody, interpretacje*, red. S. Kukawka, Toruń 1999, s. 241–247.
- 2005 *Podwiesk Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 11, Kraków.

- 2008 *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń.
- 2014 *Z dziejów badań ośrodka toruńskiego nad młodszym okresem przedrzymskim, okresem rzymskim i okresem wędrówek ludów na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Z dziejów badań archeologicznych na Pomorzu Wschodnim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 71–90.
- Bokiniec E., Kucharski L.
- 2003 *Między techniką a magią. Początki metalurgii na ziemiach polskich*, folder wystawy czasowej, Toruń.
- 2003a *Świat pradawnej magii*, folder wystawy czasowej, Toruń.
- 2007 *Jacek Delekta – w 100 lecie urodzin*, składanka wystawy czasowej, Toruń.
- Budynek G., Olędzki M.
- 1986 *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wielbarskiej w Grębocinie, woj. toruńskie*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” 35, Poznań, s. 151–168.
- Chudziak W.
- 2001 *A1, co kryje Autostrada*, składanka wystawy czasowej, Toruń.
- Chudziakowa J.
- 1963 *Tymczasowe wyniki badań archeologicznych na zamku krzyżackim w Toruniu (1958–1960)*, „*Rocznik Muzeum w Toruniu*” I, z. 3, Toruń, s. 66–78.
- Gosławska H.
- 1963 *Zabytki neolityczne z Rzęczkowa (pow. toruński)*, „*Rocznik Muzeum w Toruniu*” I, z. 3, Toruń, s. 43–65.
- Gużyński P., red.
- 2019 *Kolekcja archeologiczna Muzeum Towarzystwa Naukowego w Toruniu w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog*, autorzy not Bielińska-Majewska B., Bokiniec E. Kucharski L., Uziembło R., Toruń 2019.
- Huszcza U.
- 1969 *Powiat brodnicki w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „*Rocznik Muzeum w Toruniu*” IV, s. 118–146.
- Janikowski J.
- 1969 *Dział Archeologii*, „*Rocznik Muzeum w Toruniu*” IV, Toruń, s. 38–61.
- 1977 *Dr Bonifacy Zielonka 13 V.1899–12 III 1975*, „*Rocznik Muzeum w Toruniu*” VI, s. 256–258.
- Kalembka S.
- 2008 *Gotfryd Ossowski. U źródeł nowoczesnej archeologii*, składanka do wystawy czasowej, Toruń.
- Kluczajd K.
- 2002 *Skarb ze Skrwilna. Skarb z Nieszawy*, Toruń.
- Kucharski L.
- 1993 *Konstrukcje obronne grodu kultury łżyckiej w Boguszewie, gm. Gruta, woj. toruńskie, stanowisko I*, [w:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989–1992*, red. J. Chudziakowa, Toruń, s. 75–80.

- 2011 *Użyteczność i artyzm. Brązownictwo u schyłku starożytności*, folder wystawy czasowej, Toruń.
- Kuszewski J.
- 1958 *Nowe odkrycia, Siniarzewo, pow. Aleksandrów Kujawski, „Z Otchłani Wieków” XXIV*, z. 2, Wrocław, s. 126–128.
- 1962 *Dział Archeologii, „Rocznik Muzeum w Toruniu” I*, z. 2, Toruń, s. 81–100.
- Niedzielska M.
- 1993 *Niemieckie Towarzystwa Naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815–1920*, Toruń.
- Non omnis moriar.....*
- 2005 *Non omnis moriar. Zwyczaje pogrzebowe w XVII i XVIII-wiecznym Toruniu*, praca zbiorowa, oprac. H. Marcinkowska, R. Uziembło, Toruń.
- Romanowska O.
- 1966 *Dział Archeologii (w czasie od 1958–1964 r.)*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” II, z. 1–2, s. 65–75.
- Sokołowska M.
- 2011 *60-lecie Działu Edukacji w Muzeum Okręgowym w Toruniu*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu” XVIII/2009, s. 9–22.
- Uziembło R.
- 2001 *Historia toruńskiej ciżemki*, składanka wystawy czasowej, Toruń.
- 2001a *Podstawa do rożna z zamku w Małej Nieszawce*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” X, s. 171–176.
- 2002 *Badania archeologiczne w Małej Nieszawce stanowisko nr 1. (AZP, obszar 40–43, stan. na ob.20)*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” XI, Toruń, s. 83–85.
- 2003 *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia*, Toruń.
- 2005 *Naczynia ceramiczne i kafle z zamku w Małej Nieszawce*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu” XIII/XIV, s. 123–138.
- 2009 *Ulica Łazienna w Toruniu. Z historii rzemiosł budowlanych*, składanka wystawy czasowej, Toruń.
- 2013 *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia (cz. 2. za lata 1999–2011 z uzupełnieniami)*, Toruń.
- 2017 *Detal architektoniczny z toruńskiego zamku krzyżackiego w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, [w:] *Zamek krzyżacki w Toruniu XIII–XXI w. Studium historyczno-architektoniczne z katalogiem detalu architektonicznego ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń, s. 84–229.
- 2018 *Kościół św. Jerzego w Toruniu ponownie odkryty*, [w:] *XX Sesja Pomoroznawcza*, red. E. Trawicka, Gdańsk, s. 265–274.
- Uziembło R., Wawrzykowska B.
- 2002 *Z dziejów publicznych zbiorów archeologicznych w Toruniu*, red. R. Uziembło, B. Wawrzykowska, katalog wystawy czasowej, Toruń.
- 2011 *Muzealne zbiory archeologiczne Torunia*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Muzeum Okręgowego w Toruniu 1861–2011*, red. K. Mikulski, E. Okoń, Toruń, s. 119–153.

Wawrzykowska B.

- 1974a *Szarlej, pow. Inowrocław. Stanowisko 6*, „Informator Archeologiczny: badania, rok 1973”, Warszawa, s. 42–43.
- 1974b *Szarlej, pow. Inowrocław. Stanowisko 6a*, „Informator Archeologiczny: badania rok 1973”, Warszawa, s. 43.
- 1975 *Brąchnówko, gm. Chełmża, woj. toruńskie*, „Informator Archeologiczny: badania rok 1975”, Warszawa, s. 25–26.
- 1976 *Zagadki w Brąchnówku*, „Z Otchłani Wieków” XLII, nr 2, Wrocław–Warszawa, s. 146–147.
- 1981a *Dr Januariusz Janikowski 10 VII 1938–26 I 1981*, „Z Otchłani Wieków” XLVII, nr 4, Wrocław–Warszawa, s. 250–251.
- 1981b *Osada kultury pucharów lejkowatych w Brąchnówku, woj. toruńskie*, [w:] *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce (studia i materiały)*, red. T. Wiślański, Poznań, s. 109–118.
- 1982 *Wspomnienie pośmiertne o dr Januariuszu Janikowskim*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” VIII, s. 145–146.
- 1987 *Zarys historii badań nad neolitem i początkami epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. T. Wiślański, Toruń, s. 19–35.
- 1990 *Stablewice, gmina Unisław, województwo toruńskie, stanowisko 4, obiekt 1*, [w:] *Z badań nad chronologią absolutną stanowisk neolitycznych z ziemi chełmińskiej*, red. D. Jankowska, Toruń, s. 49–51.
- 1993 *Wstępne wyniki badań osady kultury pucharów lejkowatych na stan. 242 w Toruniu (Toruń-Katarzynka)*, [w:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989–1992*, red. J. Chudziakowa, Toruń, s. 39–44.
- 1997 *Toruń-Katarzynka, st. 29, AZP 39-44/-*, „Informator Archeologiczny: badania rok 1991”, Warszawa, s. 26.
- 1998 *Odkrywanie przeszłości*, wystawa stała, Dom Eskenów, folder/katalog wystawy stałej, Toruń.
- 2000 *Odkrywanie przeszłości – stała wystawa archeologiczna w Muzeum Okręgowym w Toruniu – Dom Eskenów*, „Rocznik Toruński” 27, s. 203–209.
- 2002 *Zarys historii muzealnych zbiorów archeologicznych w Toruniu*, [w:] *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, red. B. Wawrzykowska, Toruń, s. 31–56.
- 2005 *Toruń, st. 327, AZP 39-44/137*, „Informator Archeologiczny: badania rok 1996”, Warszawa, s. 76.

Woźny J.

- 2007 *Szkic do portretu zbiorowego archeologów z regionu kujawsko-pomorskiego*, [w:] *Kujawsko-pomorskie rodowody wybitnych uczonych*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Prace Komisji Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, t. XX, Bydgoszcz, s. 11–28.

Zielonka B.

- 1951 *Groby kultury przeworskiej w Lachmirowicach, pow. Inowrocław*, „Z Otchłani Wieków” XX, z. 7/8, Poznań, s. 120–128.
- 1953 *Cmentarzysko w Bodzanowie, pow. Aleksandrów Kujawski*, „Z Otchłani Wieków” XXII, z. 6, Poznań, s. 223–227.

- 1963 *Zarys dziejów polskich badań archeologicznych na ziemiach województwa bydgoskiego*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” I, z. 3, s. 9–42.
- Z Otcłani Wieków
- 1932 *Nowe wykopaliska. Pomorze. Kurhany z grobami skrzynkowymi*, „Z Otcłani Wieków”, z. 4–5, Poznań, s. 70.
- Ziemlewska A., red.
- 2011 *150 lat Muzeum Okręgowego w Toruniu 1861–2011. Katalog*, Toruń.
- Żytkowicz R.
- 2011 *Aneks II, Pracownicy Muzeum*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Muzeum Okręgowego w Toruniu 1861–2011*, red. K. Mikulski, E. Okoń, Toruń, s. 367–383.

BEATA BIELIŃSKA-MAJEWSKA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY OF THE DISTRICT MUSEUM
IN TORUŃ – SELECTED ISSUES IN THE FIELD
OF DISSEMINATION OF THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE
OF THE REGION

SUMMARY

Keywords: Toruń, archaeological collections, history of the Department of Archaeology, museum, archaeological heritage

The beginnings of the collection and promotion of archaeological collections date back to the second half of the 19th century and are associated with the scientific societies operating in Toruń at that time, the German Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst (Copernicus Society for Science and Arts) and the Städtisches Museum (City Museum) and the Polish Scientific Society in Toruń and its Museum. In the interwar period, after connection the two museum collections, in the City Museum, a separate Department of Prehistory was established, and in 1948, within the structures of the then Museum, the Department of Archaeology was formed.

The publication is an attempt to draw attention to the significant role of promoting archaeological heritage in museums. The article outlines selected facts related to scientific-research, popular-scientific and exhibition activities that took place in 1948–2018, on the example of the activity of one of the oldest departments in the structures of the District Museum in Toruń – Department of Archaeology.

Translated by Maciej Majewski